

ՄԱՌԻՍԻԱՆ Ե 1961 թ.

Լ. ՄԵԼԻՔՍԵՐ ԲԵԿ

XVI ԴԱՐՈՒ՝ ԱՍԼԱՆԻ ՈՐԴԻ ՍԱՐԳՍԻ ՔԱՌԱԼԵԶՎՅԱՆ ՀԱԶՎԱԳՅՈՒՏ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ¹

Հնագրություն (պալեոգրաֆիայի), իբրև պատմական օժանդակ դիսցիպլինի, ամենաբարդ խնդիրներից մեկն է պոլիգլոտիկ կամ բազմալեզվյան արձանագրությունների («պոլիլինգվա»-ների) ընթերցումը, վերծանումը և պատշաճորեն հրատարակումը:

Այսպիսի արձանագրությունները, անկախ նրանից՝ մետաղի օգնությամբ են նրանք քարի կամ այլ շինանյութի վրա փորագրված (սրանց թվում և «երկաթագիր»), որ հայտարարված են աշխարհիս այլևայլ վայրերում, թե՛ պատի սվաղի վրա ներկով կատարված, դերազանցապես երկ-, կամ եռալեզվյան են, այսինքն՝ այսպես կոչված «բիլինգվա» կամ «տրիլինգվա»-ներ:

Ինքնըստինքյան հասկանալի է, որ այստեղ խոսքը վերաբերում է ոչ թե այսպիսի արձանագրություններին, որոնք ըստ լեզվի (կամ բարբառի) մի ցեղային հատվածի կամ ժողովրդի են պատկանում, իսկ ըստ զրի (այսինքն՝ տրանսկրիպցիայի կամ տրանսլիտերացիայի) մյուսին, ինչպիսիք են, օրինակ, Դեղարքունիքում հայտնագործված, այժմ Երևանի թանգարանում պահվող և Բագրևանդի Պալատի խոսքի—Հովհաննավանդի արամեատառ արձանագրությունները,² ոչ էլ այսպիսիներին, որոնք³ տարբեր ժամանակների և տարբեր անձանց ձեռքով են փորագրված՝ տարբեր պատմական անցքերի կամ երևույթների կապակցությամբ, ինչպիսիք են, օրինակ, Անիի Մանուկի մզկիթի տարբեր ծավալ և բովանդակություն ունեցող արձանագրությունները՝ չորս լեզվով:³ Մենք այստեղ նկատի չունենք նաև այն դեպքերը, երբ մի լեզվով փորագրված որևէ արձանագրության կցված է վավերացում այլ լեզվով, ինչպիսին է, օրինակ, նույն Անիում Ն. Մառի հայտնագործած (1910 թ. պեղումների ընթացքում) վրաց Նպիֆան կաթողիկոսի 1218 թ. ընդարձակ վրացերեն երկաթագիր (աստմթավրուլի) արձանագրությունը

¹ Զեկուցված է Մոլոտովի անվան Երևանի պետ. Համալսարանի 25-ամյակին նվիրված հոբելյանական գիտական սեկիայի պատմության սեկիայի նիստում 1946 թ. ապրիլի 23-ին:

² Հմմտ. Ա. Բարխուլ. Հայաստանի Արաշես թաղավորի արձանագրությունները, «Սովետական Հայաստան», 1941 թ. № 39. Ղ. Ալիսան. Այրարատ, Վենետիկ, 1901, էջ 529—530. Л. Меликсет-Бек. Армения Hebraica, «Труды Гос. Ист. Этногр. музея евреев Грузии», т. III. Тб. 1945, стр. 229—233.

³ В. Бартольд. Персидская надпись на стене Анийской мечети Мануче. Спб. 1911. табл. I., Н. Марр. Ани. Л.—М. 1934, табл. LV, рис. 260.

հայերեն *post scriptum*-ով հանդերձ,¹ և ոչ էլ Ավանի եղբ կաթողիկոսի երկրեզվյան՝ մեկը մյուսին հետևող հայերեն-հունարեն ծածկագրերը:² Այլ մենք նկատի ունենք այնպիսի պոլիգլոտիկ կամ բազմալեզվյան հուշարձաններ, որոնք զրված են մի տեղում, մի որևէ դեպքի կամ երևույթի առնչությամբ, միևնույն անձի (մեկենասի) պատվերով, գուցե և միևնույն գրչի կամ փորագրողի (ծայրահեղ դեպքում՝ վարպետների մի ըրիգադի) ձեռքով, ինչպիսիք են, օրինակ, մի կողմից՝ Բեհիստունի (Գիրմանշահի մոտ) Դարեն Վշտասպի նախքան մեր թվականության 521 թ. եռլեզվյան (եռաբարբառ)՝ պարսկերեն-էլամերեն-բաբելոնյան վիմագրությունը³ և, մյուս կողմից՝ Բրիտանական (Լոնդոնում) Թանգարանի զարդը կազմող մի շարք «տրիլինգվա»-ներ, որոնցից համաշխարհային հռչակ են ստացել Շամպոլյոնի հրտեսերի վերծանած հիերոգլիֆիկ-դեմոտիկ-հունարեն վիմագրությունը (այն է՝ Բոնապարտի զորականների կողմից 1799 թ. հայտնագործվածը Եգիպտոսում՝ Ռոզետտայի Սենժուլյոնի զդյակում⁴) և նույնպիսի եռլեզվյան արձանագրությունն այն քարատապանի վրա, որ մի ժամանակ Աղեքսանդր Մակեդոնացու սարկոֆագի տեղ էր ընդունվել (Աղեքսանդրիայից)⁵, որոնց շարքը կարելի է դասել և վրաստանում՝ Մցխիթա-Արմազի 1940 թ. պեղումների ընթացքում հայտարարված և այժմ վրաստանի պետ. Թանգարանում պահվող հունա-արամեական «բիլինգվա»-ն:⁶

Պոլիգլոտիկ արձանագրություններով առանձնապես հարուստ է վրաստանը: Բայց կարևոր է նշել, որ այսպիսի արձանագրություններում՝ ինչպես «տրիլինգվա»-ներում, նույնպես և «բիլինգվա»-ներում՝ վրացերենի կողքին առկա է միշտ հայերենը կամ, ընդհակառակը, հայերենի կողքին՝ միշտ վրացերենը, որ ապացույց է այն անհերքելի ճշմարտության, որ զրանք հայ-վրացական, resp. վրաց-հայկական դարավոր բարեկամության և ամենապրծալուստ վավերագրերն ունեն նյութեր են և հայ հնագրու-

оса Грузин (Из раскопок в Ани 1910 г.)
7—1439, и рис.; Н. Мара. Ани, табл.

ծածկագրի արձանագրությունը. երևան,

en zweiter Art [Assyriologische Bibliothek
W. Bang. Die altpersischen Keilinschriften.
ige Inschrift Darius Susa. „Zeitschrift
; 1938; Fr. W. König. Relief und Inschrift

yphique. Paris 1824.

Alexander. London 1805.

Двуязычная надпись, найденная при
Тб. 1941. G. Tseretheli. The bilingual
I. „Известия Института языка, истории
ра“, т. XIII, 1942, стр. 1—48 (груз.).

Բայց և այնպես, Վրաստանի սահմաններում հայտաբերված «տրի-
լինգվա»-ներին, նախ և առաջ, ուշադրութեան արժանի է հայերեն-վրացի-
երեն շինարարական արձանագրությունը, որ փորագրված է Կախքի (Կա-
խեթի) թագավորութեան վսղեմի մայրաքաղաք Գրեմիի երկհարկանի և
հինգ խորան պարունակող հայոց մայր եկեղեցու արևմտյան մուտքի
գլխին, որ դեռևս XIX դարու վերջերին լուսանկարել էր հայտնի հնագետ-
լուսանկարիչ Դ. Նրմազովը։ Արձանագրությունը վերաբերում է մոտավորա-
պես 1593—1599 թ. թ.։¹

Մյուս «տրիլինգվա»-ն ուսերեն, հայերեն և վրացերեն է, որ փո-
րագրված է 1882 թ. հոկտեմբերի 7-ին թրիլիսիում վախճանված և վանքի
մայր եկեղեցու մեջ հյուսիսային պատին կից թաղված՝ երևանցի Սահակ
Մեկիք-Աղամալյանի դուստր և վրաց Հերակլ II արքայի որդի Աղեքսանդ-
րի այրի Մարիամի ամբարի գերեզմանաքարի վրա, որ այժմ պահվում է
Վրաստանի պետ. թանգարանում։

Հայերեն-վրացերեն, resp. վրացերեն-հայերեն «երիլինգվա»-ներին
մեր կողմից հաշվառման են ենթարկված հետևյալները։ Գարեխաչի այս-
պես կոչված «Բազմալիւրանց» (մրավալմթա) անապատների 1467 թ. և
ալեկի ուշ ժամանակի հիշատակարանները,² ինչպես և թրիլիսի, Մեսիե-
թի, Ղարաբուլախ-Ջուրտակետի (ներքին Ծաղկայի) և այլ տեղերի հայոց
եկեղեցիների շինարարական արձանագրությունները։

Ի դեպ՝ հիշենք, որ այս հուշարձանների շարքը պետք է դասել և
Դավիթ Էնաղեթցի Ղորղանյանի (հետագայում Դավիթ հակաթոռ կաթո-
ղիկոսի) մօր՝ Աննայի տապանադիրը, որը գտնվում է Հոնիսիմի վանքի
գերեզմանատանը և որը մենք հրատարակեցինք³ Սայաթ-Նովայի պորբե-
մի կապակցությամբ։

*
* *

Ոոսելով պոլիգլոտիկ կամ բազմալեզվյալ արձանագրությունների
շուրջը, մենք կամա-ակամա պիտի վերհիշենք վրացական և հայկական
մատենագրության վկայությունները այսպես կոչված պոլիգլոտիկ
մասին։

Այսպես, օրինակ, XI դ. վրաց պատմիչ Լեոնտիոս Ռուիսեցին (Լեոն-
տի Մրովելին) նշում է, որ խաղաղաց արշավանքների ժամանակաշրջա-
նում «Քարթլիում խոսում էին վեց լեզվով՝ հայերեն (սոմխուրի), վրացե-
րեն (քարթուլի), խաղաբերեն, ասորերեն, եբրայերեն և հունարեն (քերձ-
հուլի)», քանի որ «այսպիսի լեզուներ կային, որ զիտեին վրաց բոլոր
թագավորները, արք և կանայք»։⁴

¹ Ս. Շամիան և Վ. Փարսիան. Գրեմիի երկգվյալ արձանագրությունը (վրացերեն),
«Известия Института языка, истории мат. культуры имени Н. Я. Марра», V—VI,
Тб. 1940, էջ 1—11.

² Լ. Մեկիսեք-Քեկ. Գարեխաչի բազմալիւրանց հայկական էպիգրաֆիկան և պոլիգլո-
տիկ արձանագրությունը՝ վրացերեն-հայերեն-պարսկերեն-ուղղուրերեն (վրացերեն),
«Известия Института... имени Марра», т. V—VI, էջ 153—175:

³ Լ. Մեկիսեք-Քեկ. Սայաթ-Նովա (վրացերեն), 1930, էջ 74—75.

⁴ Քարթլի-ցխովերբա. Աննա թագուհու գրառված (վրացերեն), Թբ. 1942, էջ 11:
Լ. Մեկիսեք-Քեկ. Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, I, Երևան 1934, էջ 150:
Տեղեկագիր 7—3

Նույնը արտահայտված է վրաց տարեգրութեան XII դարու հայերեն թարգմանութեան մեջ, թեև մի փոքր աղավաղված ձևով. «Եւ յայնմ ժամանակի խօսէին ի Վերս վեց լեզու, հայերէն և խաղրի, ասորի և երբայեցի, յոյն և որ ի խառնից նոցա հաւաքեցաւ վրացիսն»:¹

Իսկ Ստեփանոս Օրբելյանը, խոսելով Բուրթել Օրբելյանի եղբայր Սմբատի մասին, նշում է. «Սմբատ, որ էր հանճարով մեծ, խորհրդով ուժեղ, խելօք աննման, հնարիւք բազմազէտ, բանիւ առատ և քաղցր, լեզուաց հմուտ և ճարտար, ի դատաստանի դիւանին անպարտելի, զի խօսէր լեզուս հինգ՝ հայ և վրացի, ուղուր և փարսի և զուղալին իսկ»:²

Այս վկայութիւնները, թվում է, բավականին ընդորոշում են այն սոցիալական բազան, որի կապակցութեամբ հասկանալի է դառնում պոլիգլոտիզմի առկայութիւնը Վրաստանի արձանագրութիւններում:

Մյուս կողմից՝ միթե նույն պոլիգլոտիզմի արտահայտիչները չէին ուշ միջնադարի մեր անվանի բանաստեղծներն ու աշուղները, որոնք երկու-երեք-չորս լեզվով էին ստեղծագործում, նույնիսկ խառն ոտանավորներ-երգեր հորինում մի շարք լեզուներով. XVI դարում Գրիգորիս Աղթամարցին հայերեն, թուրքերեն և պարսկերեն, XVIII դարում Սայաթ-Նովան՝ հայերեն, վրացերեն, ադրբեջաներեն և պարսկերեն. XVIII—XIX դդ. Շամշի-Մելքոն՝ հայերեն և վրացերեն. ապա Դուրդար-օղլին՝ հայերեն, վրացերեն և ադրբեջաներեն, Շավլան՝ վրացերեն, հայերեն, ադրբեջաներեն. վերջապես՝ XIX դարու առաջին կեսին Միսկին-Բուրջին՝ հայերեն, վրացերեն, ադրբեջաներեն, պարսկերեն և ռուսերեն, հետևապես, հինգ լեզվով, և այլն:

Մեզ վիճակից հայտնագործել պոլիգլոտիկ արձանագրութեան մի հազվագյուտ օրինակ, թերևս համաշխարհային մասշտաբով անպարտաւոր՝ հետևապես դեռևս միակը, քառալեզվյան արձանագրութեան կամ «տետրալինգվա»-ի, որը մի տեղում միևնույն ժամանակին և միևնույն անձին է պատկանում կամ վերաբերում և միևնույն բովանդակութեամբ, այն է՝ վրացերեն, հայերեն, պարսկերեն և ուլղուրերեն:

Արձանագրութիւնը հայտաբերեցինք դեռևս 1921 թ. աշնանը (հոկտեմբերին) և ապա հետազոտեցինք, միաժամանակ լուսանկարելով, 1929 թ. աշնանը (նոյնպես հոկտեմբերին), Ղարայազ կայարանից 30 կիլոմետր դեպի հյուսիս-արևելք և պատմական «Տվարածատափ»-ին (Տվարարածատափ) կից գտնվող այսպես կոչված Գարեխալի (ըստ Ստ. Օրբելյանի՝ Գաբշտուց³) բազմալեռանց (վրացերեն՝ Գարեխալի մրավալմթա) այրիվանքերից կամ վիմափոր անապատներից մեկի պատի վրա:

Արձանագրութիւնը, որ հիշատակարանի (memorium-ի) բնույթ է կրում, գրված է սեղանատուն ներկայացնող ընդարձակ քարանձափի պատի սպիտակ ավաղի վրա, դեղին ներկով, որ գունաթափ է եղել: Սկսվում է այն թեք՝ վրացերեն և հայերենը (յուրաքանչյուրը 6 տող), ապա հետզհետե ուղիղ դիրք է ընդունում՝ պարսկերենը մասամբ և ուլղուրերենը ամբողջապես (յուրաքանչյուրը 5 տող), այնպես որ արձանագրութեան վերջին տողերը միանգամայն հորեզոնական ուլղութիւն են ստանում:

¹ Համառոտ տրամուկիւն վրաց, Վենետիկ, 1884, էջ 18:

² Պատմութիւն Տանն Միսական, Թիֆլիս, 1911, էջ 405:

³ Նույն տեղում, 355:

«Տետրալինգվա-ն հիշատակում է ոմն Ասլանի (վրացերենում՝ Արաս-
լանի, պարսկերենում՝ Արսալան, ուլղուերենում՝ Արսալան) որդի Սարգսին
(վրացերենում՝ Սարգիսի, ուլղուերենում՝ Սարքիս) ու նրա կնոջը և որ-
դուն՝ Ամիր-Սայիդին, որոնք միասին ուխտ են եկել ս. Դավթի (Գրեու-
ջեցու) գերեզմանին իրենց «մեղաց փրկութեան» և «վասն ննջեցելոց»
աղոթելու համար:

Ուխտագնացությունը տեղի է ունեցել ըստ վրացականի՝ «քորոնի-
կոնին մ», այսինքն՝ 40 + 1312 = 1352 թ., ըստ հայկականի՝ «ի թվ պա»,
այսինքն՝ 801 + 551 = 1352 թ. և ըստ պարսկականի (հիջրիի) „sana sa-
laasa o qamsina va sab'a mja“, այսինքն՝ 753 (× 0,97 + 621,54) — 1352 թ.
ուլղուերենը վերջում թերի է:

Ահա և այդ արձանագրությունները,¹ որոնցից վրացերենը և պարս-
կերենը մենք բերում ենք հայերեն տրանսլիտերացիայով, իսկ ուլղուերե-
նը պրոֆ. Ս. Մալովի ընթերցմամբ լատիներենով և նույնի ռուսերեն թարգ-
մանությամբ:

1. Վրացերենը.

1. «Բ. մհ, միծաի մցիբէ, սարգիս ձեարասլանիսա,
2. ամովէդիթ ծմինդա | դավիթիսա սափլավսա, մէ դա չէմման
3. մեռլէման դա չէմման շվիման | ամիր սաիդ, լոցվադ չվէն-
4. դա դա չվէնթա գարդասուլթա դա ցողվաթա շէնդորեսա-
թվին. դա վինցա ծաիկիթխոս էս դա շէնդորա թքվաս, մաս
5. դա միսթա գարդասուլթա շէռնդվէս դմէրթման դա ծմին-
6. դա դավիթ. դաիծէրա թվէս մախսս | քորոնիկոնսա մ»:

2. Հայերենը.

1. 2 «† ծառէս և անարժանս Սարգիս Ասլանի որդի եկաք | ի
սուրբ Դավթի գէրէզմանն ի աղաւթս (sic), վասն զտուն (sic)
3. իմ և | զավակ իմ Ամիր Սայիդ, վասն ցմեղաց (sic) փրկու-
4. թեան մեզ և ննջեցէլոց մերոց. ով որ կարդէս (sic), մեղաց
5. թողութիւն հարամայէք, | որ աստված թողութիւն արժանի
6. հրամայէ ըզձէր մէղքն. գրէցաւ | գիրս ի մայիս ամիսն ի թվին պա»:

3. Պարսկերենը.

1. «Բանդան ի քաթիր սարքիս բնի անսանան մա-
2. սինի [/ / / /] բենիյանթ ըխլաս | վան զիյարանթ դա-
ւադ փաք, բանդա վան հանլալ բանդան վան [/ / /]
3. բանդան | անիր սանիդ և բե նամադ ևն տանթ
4. ան բանրայ մա ևն գոզանդան [/ / /] | ևն աֆան
բադի ևն գոնահան նաֆանրմանի գերդօֆտան.
5. հաք թաալան ևն դաւադ փաք գոնահան | ևն
բադիրա աֆու գանդալ բանդ ֆի շահրի բաբի ուլ
ան խան սանա սալասաս օ խամսինա ևն սաբ'ա մյա»:

4. Ուլղուերենը

1,2 Män jaman qul sārqiş Arslan oγly... | ary

3. Daudnum... ynda män (?) umunum alalum | umnum (?)

¹ Հրատարակված է 33-րդ էջի 1 ծանոթության մեջ հիշված մեր աշխատության մեջ,
էջ 161—163, որին կցված է և լուսանկարը (էջ 175):

4. ollum Amir Said... ücün | ... tñnri (?)... qylsun

5. ārkim oqysum...tun | ...tun qylsun...⁴.

(ռուսերեն թարգմանությամբ. «я, грешный раб Саргис, сын Араслана,...в... святого Давида, за сына моего Амира Саида..., бог... да... делает, каждый пусть читает... пусть сделает»).

Ասլանի որդի Սարգիսը և նրա զավակ Ամիր-Սալիդը, հավանորեն, այն մեծատուն հայերից էին, որոնք XIII—XIV դդ., պատմական իրադարձությունների կապակցությամբ, ստիպված եղան Հայաստանից գաղթել Վրաստան, այնտեղ բնակություն հաստատել և որոշ դեր խաղալ Վրաստանի տնտեսական կյանքում, նույնիսկ վրաց արքունիքում, իբրև առևտրական կապիտալի աշխուժացնողներ, ինչպես վկայում են մոնղոլական շրջանի հայ պատմիչները:

Այսպես, օրինակ, Կիրակոս գանձակեցին, խոսելով Ումեկ Ասիլ կոչված խոշոր առևտրականի մասին (XIII դ.), գրում է. «Բայց մեծարեցաւ ի նոցանէ (ի Թաթարաց) այր մի մեծատուն վաճառական, Ումեկ անուն, զոր ինքեանք [Թաթարք] Ասիլ կոչէին. այր բարեգործ... որ աղբեցաւ յաւերիլն Կարնույ քաղաքի ի Թաթարոյն, հանդերձ որդւովքն՝ Յովհաննու և Ստեփանոսիւ, և եղբարք իւրովք. և էր յայժմա ի Տփլիս քաղաքի բնակութիւն կալեալ, և ետյ ամուսնեալ քաղաքին Վրաց Դաւթի և մեծաբեալ ի Ղանէն զրով և յամենայն աւագանւոյն»¹:

Ըստ Վարդանի՝ «ի վեցհարիւր իննսուն և մի թուին Հայոց (=1242) Բաղնուռինն փոխեաց զիշխանութիւն Զարմաղանին և էառ զԿարնույ քաղաք, հանեալ անտի զայրն հրեկի մեծատուն և երկիւղած ի Տեառնէ գլմեկն և զազգականս նորա՝ զորդիսն Յոհաննու, Ստեփանոս և զեղբարսն իւր հինգ»²:

Հովհաննես Երզնկացուն-Մործորեցուն, Պուղ մականվանյալին, ինչպես ինքը խոստովանում է իր «Վիպասանութիւն զերկնային մարմնոց շարժմանէ» երկի առաջաբանում, «հանդիպեցաւ խօսել... բանս քարոզութեան ի դուռն եկեղեցւոյն մեծապատիւ և խոհեմամիտ և մեծ իշխան հայոց՝ պարոն Գարիմատինին, զոր շինեալ էր աստուածասէր և բարեհոգի հայր նորա պարոն Ումեկն», «Վասն որոյ ախորժելի եղև զուարթամիտ պատանւոյն Վաղթանկայ, որ էր որդի կրտսեր հռչակաւոր անուան պարոն Ումեկայ և մայրենի ազգաւ թոռն մեծի իշխանին Զաւալայ՝ տեառն Խաչենոյ, որդի մոր բարեպաշտի» և այլն³:

Հիշյալ Ումեկը ամենաաչքի ընկնող ներկայացուցիչն էր հայազգի առևտրական բուրժուազիայի, որ XIII դարում անուն էր հանել իր ձեռնարկություններով և, ի միջի այլոց, Թբիլիսիում 1251 թ. կաթողիկե եկեղեցու (այժմ Մեյդանի Սուրբ Գեորգի) կառուցումով, իսկ նրա երեք

¹ Պատմութիւն արարեալ Կիրակոսի վարդապետի Դանձակեցւոյ, Թիֆլիս, 1910, էջ 348—350 (ցիտատի մեջ ընդգծումը մերն է Լ. Մ.-Բ.):

² Վիպասանութիւն զերկնային մարմնոց շարժմանէ, Ն. Նախիջևան, 1782, էջ Թ—Ժ:

³ И. Орбели. Фрагмент крестного камня с арабской надписью в Тифлисе. «Христ. Восток», т. VI, стр. 198.

թողնելը, Սուջահաթ, Առյուծ և Ջալապը՝ վանքի եռասեղան և եռագմբեթ տաճարի շինությամբ¹

Առևտրական խավերի շարքին էր, ըստ երևույթին, սլաականում և Գարեսջայի «բաղմալերանց» 1352 թ. քառակիզու արձանագրության մեջ հիշված Ասլանի որդի Սարգիսը, մեկն այն բաղմաթիվ հայ ուխտավորներից (սրանց թվում հիշվում է և Սուջահաթը), որոնք երկար ու ձիգ դարերի ընթացքում, յուրաքանչյուրն իր կյանքում գոնե մեկ անգամ, ուխտ են եկել Գարեսջայի վիճափոր անապատները ս. Դավթի գերեզմանին երկրպագելու նպատակով, որ և ամամահացրել են այլրիվանքերի պատերի սվաղի վրա մեծ քանակությամբ թողած արձանագրություններով, որոնց մեծ մասը 1352 թվին է ընկնում:

1274 թ.—«աստուածայասակ սուրբ քահանայք գարեջայ»:

1302 թ.—«Սարգիս իրեցոյ որդի Ալիոյ Ալիոյի»:

1332 թ.—«Նունի եվանեսի որդին»:

1351 թ.—«տէր տէր ավաք էրէց և Յակոբ, Մրվան՝ աւագէրէց Անեցի և Համազասպ երէց

1351 թ.—«Սուջահթ»:

1352 թ.—«Սարգիս՝ Ասլանի որդի... և զավակն ամիր Սայիդ»:

1352 թ.—«Սարգիս արեղէն և... Թումմանպէկն»:

1352 թ.—«Յոհան, Գէղէոն, Սարգիս տէր...»:

1352 թ.—«Նաթել»:

1352 թ.—«Սարգիս... Շալուայ, ծառայ աստուծոյ, և Յովանէսն»:

1352 թ.—«Խէրէզին»:

1467 թ.—«Յովանէս էրէց...Տփխեցի»:

1682 թ.—«Տէր Բարսեղ...բազում ուխտավորօք»:

1746 թ.—«Ինայ»:

Եւն՝—»

Այլ խնդիր է՝ ինչո՞վ բացատրել ս. Դավթի այսպիսի մեծ և բացառիկ ժողովրդականությունը (գուցե և հեղինակությունը) հայերի աչքում, որ մենք մանրամասն քննել ենք մեր «Դավթ Անհաղթի Վրաստանում լինելու հարցի շուրջը» ձեռագիր աշխատության մեջ² Անցողակի սիայն կհիշենք, որ այդ աշխատության մեջ մենք արծարծել ենք այն միտքը, որ Դավթ Գարեսջեցին (Գարեջեղին) Վլ դարու առաջին կեսին Հայաստանում անուն հանած Դավթ իմաստասերներից մեկը պիտի լինի, որ հետագայում, ըստ Առաքել Սյունեցու վկայության, վերավորանքի ենթարկվելով ու անարգվելով հայերի կողմից, անցել է Վրաստան, ուր և ապաստան է գտել ու մնացել ցմահ. և այս բոլորի կապակցությամբ որոշ իմաստ է ստանում քառակիզվյալ հիշատակարանին կից գտնվող հայերեն արձանագրությունը, ուր «անյախթ փիլիսոփայի գերեզման»-ն է հիշված:

Սակայն այն հանգամանքը, որ Ասլանի որդի Սարգիսը ս. Դավթի գերեզմանին իր ուխտ գալու փաստն արձանագրել է չորս լեզվով, ապա-

¹ Լ. Մելիքսեթ-Բեկ. «Թր. պետ. համալսարանի Տեղեկագիր», IV, Թբ., 1924, էջ 85: (վրացերեն):

² Լ. Մելիքսեթ-Բեկ. Գարեսջայի բաղմալերանց հայական էպիգրաֆիկան և այլն, էջ 173:

³ Զեկուցված ՀՍՍՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Պատմության Ինստիտուտի գիտական սեսիյում 1945 թ. հոկտեմբերի 31-ին:

ցուցում է երկուսից մեկը. կամ այն, որ այդ Սարգիսը հենց ինքն է, կղեկ
պոլիգլոտ, այսինքն շատ լեզուներ գիտցող, կամ այն, որ նրան ուղեկցել են
այլ և այլ լեզուներ իմացող անձինք, որոնք և արձանագրել են 1352 թ.
մայիս ամսին տեղի ունեցած ուխտագնացության փաստը քառալեզվյան
հիշատակարանով:

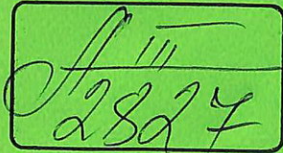
Ընդ սմին կարևոր է նշել և այն, որ արձանագրությունների դասա-
վորումը որոշ հաջորդականությամբ այսպես կարգավորվել է՝ վրացերեն-հայերեն-
պարսկերեն-ուլդուերեն, բխում է ժամանակի ոգու պահանջներից, ըստ
որում վրացերենն առաջին տեղին է գործածված իբրև պետական լեզու
այն երկրի, ուր Ասլանի որդի Սարգսին ընտանիքով վիճակվել է ոտք դնել
(անկախ նրանից՝ եկվոր է նա, թե՞ վրաստանում բնակություն հաստատած
անձն), այն էլ վրացական սուրբ ճանաչված ս. Դավթի գերեզմանի վայրը.
հայերենը երկրորդ տեղումն է գործածված իբրև Սարգսի մայրենի լեզու-ապա
պարսկերենը՝ իբրև ժամանակի հայ և վրաց բարձր խավերի գրոց լեզու. և,
վերջապես, ուլդուերենը՝ իբրև ժամանակի աշխարհակալ-տիպակալների
(մոնղոլների) գրական լեզու:

Ինչ վերաբերում է քառալեզվյան արձանագրության հայերեն տեքս-
տին, որ Թբիլիսիի և Ագուլիսի բարձառների զբաղաբախառն արտահայ-
տիչն է, այն մեծ նշանակություն ունի առանձնապես հայոց լեզվի պատ-
մության համար, քանի որ այսպես կոչված «նախնի նամկոթենի» սակա-
վաթիվ պերճախոս վավերագրերից մեկն է, իհարկե, Իրինիսիոս Թրակացու
«Արուեստ քերականի»-ի հայ մեկնիչների և միջնադարյան հայ բանաստեղծ-
ների ու աշուղների ստեղծագործության կողքին:

Թվում է, որ Գարեհաջյի բազմալեզանց տնապատների քարանձավ-
ներից մեկում հայտարերած «տետրալինգվա»-ն ոչ միայն տառգրված է և
դեռևս միակը իբրև քառալեզվյան արձագրություն համաշխարհային
մասշտաբով, այլև, ուլդուերական մասում նույնպես առաջինը և միակը
Անդրկովկասում:

Եվ հենց սրանումն է քառալեզվյան արձանագրության—«տետրալինգ-
իա»-ի մեծ գիտական նշանակությունը:

ՇԵՏԱ

ՀԱՅԱ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

FL0068013